

Людмила ЖВАНІЯ,
orcid.org/0000-0003-1864-2119
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри соціальних комунікацій
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна) *zhvania@ukr.net*

БІБЛІЙНИЙ КОД ДРАМАТИЧНОГО ЕТЮДУ ЛЕСІ УКРАЇНКИ «ЙОГАННА ЖІНКА ХУСОВА»

Розвідка є спробою розгляду драматичного етюду Лесі Українки «Йоганна жінка Хусова» крізь призму Біблійного тексту. Підкреслюється наявність глибинного зв'язку твору з Святим Письмом. Зазначено, що наскрізний біблійний код у творі Лесі Українки спрямований на пошуки ідеалу віри й духовності на противагу псевдорелігійному секуляризованому світогляду.

Мета цієї розвідки – розкриття тих нових смислів твору, які відчитуються за допомогою «біблійного коду», що передбачає детальний аналіз інтертекстуальних зв'язків тексту з Біблією на різних рівнях: тематичному, ідейному, образному, світоглядному, а також на рівні алюзій та мотивів.

У драматичному етюді письменниця переосмислює євангельський образ однієї з мироносиць – Йоганни, проєктуючи можливий варіант розвитку подій у її житті після розп'яття Вчителя. Письменниця не відходить від канонічного тексту Євангелія від Луки, що слугує матрицею, в межах якої розвиваються події у п'єсі.

Євангельські алюзії у тексті драматичного етюду підкреслюють абсолютну перевагу духовної складової у моделюванні образу Йоганни, характеризують її як істинну християнку. Щира віра жінки та наполегливе прагнення реалізувати настанови Христа у житті виокремлюють її серед інших героїв драматичного етюду. Йдеться про чітку опозицію: духовно чистої й наснаженої шляхетними помислами головної героїні твору та усіх інших персонажів, яких відрізняє примітивність, обмеженість світосприйняття, в якому переважають прагматичні та гедоністичні цінності.

Зазначено, що жертвність вчинку Йоганни, яка повертається в дім Хуси, виконуючи настанови Христа бути покірною волі чоловіка, постає вираженням її світоглядних настанов. Адже для людини вірної Христу немає іншого шляху окрім смиренного прийняття Божої волі. У драматичному етюді Лесі Українки Йоганна постає саме такою людиною щирої віри, якій відкрився істинний християнський сенс таких понять як любов, жертвність, смирення.

Висновується, що основоположим у цьому творі Лесі Українки постає ідейний та світоглядний зв'язок з Біблією, з тими християнськими істинами, джерелом яких постає її сакральний текст.

Ключові слова: *Лесья Українка, Біблія, драматичний етюд, віра, християнські цінності, любов, жертвність.*

Liudmyla ZHVANIA,
orcid.org/0000-0003-1864-2119
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Social Communications Department
Lesya Ukrainka Volyn National University
(Lutsk, Ukraine) *zhvania@ukr.net*

THE BIBLICAL CODE OF LESYA UKRAINKA'S DRAMATIC SKETCH “JOHANNA IS THE WIFE OF KHUSA”

The investigation is an attempt to examine Lesya Ukrainka's dramatic sketch “Johanna is the wife of Khusa” through the prism of the biblical text. The presence of a deep connection of the work with the Holy Scriptures is emphasized. It is noted that the end-to-end biblical code in the work of Lesya Ukrainka is aimed at the search for the ideal of faith and spirituality as opposed to a pseudo-religious secularized worldview.

The purpose of this investigation is to reveal those new meanings of the work that can be read using the “biblical code”, which involves a detailed analysis of the intertextual connections of the text with the Bible at various levels: thematic, ideological, figurative, worldview, as well as at the level of allusions and motives.

In the dramatic sketch, the writer reinterprets the Gospel image of one of the myrrh-bearers – Johanna, projecting a possible version of the development of events in her life after the Teacher's crucifixion. The writer does not depart from the canonical text of the Gospel of Luke, which serves as a matrix within which the events in the play develop.

Gospel allusions in the text of the dramatic sketch emphasize the absolute superiority of the spiritual component in modeling the image of Johanna, characterize her as a true Christian. The woman's sincere faith and persistent desire to implement Christ's instructions in life set her apart from other characters in the dramatic sketch. It is about a clear opposition: the spiritually pure and endowed with noble thoughts of the heroine of the work and all other characters, who are distinguished by primitiveness, limited worldview, in which pragmatic and hedonistic values prevail.

It is noted that the sacrificial act of Johanna, who returns to Husa's house, fulfilling the instructions of Christ to be submissive to the will of her husband, appears as an expression of her worldview instructions. After all, for a person faithful to Christ, there is no other way than humbly accepting God's will. In the dramatic sketch of Lesya Ukrainka, Johanna appears as a person of sincere faith, who discovered the true Christian meaning of such concepts as love, sacrifice, and humility.

It is concluded that the ideological and worldview connection with the Bible, with those Christian truths, the source of which is its sacred text, is fundamental in this work of Lesya Ukrainka.

Key words: Lesya Ukrainka, Bible, dramatic sketch, faith, Christian values, love, sacrifice.

Постановка проблеми. У драматичному етюді «Йоганна жінка Хусова» Леся Українка продовжує роздуми над таким важливим духовним надбанням світової культури як феномен християнства. У цьому творі, як і в інших драмах письменниці на ранньохристиянську тематику («Одержима», «В катакомбах», «На полі крові», «Руфін і Прісцилла», «Адвокат Мартіан») письменниця, спираючись на досвід Біблії, шукає відповіді на вічні й актуальні у всі часи питання сутності таких понять як віра, любов, самопожертва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія дослідження драматичного етюду Лесі Українки «Йоганна жінка Хусова» вміщує у собі корпус літературознавчих праць, в яких цей твір розглядається з точки зору різних філософських концепцій та світоглядних настанов.

Зокрема, В. Агеєва аналізує драматичний етюд в руслі феміністської критики й зауважує, що головна героїня твору Йоганна «сповідує пітриархальну підлеглість, пасивність і богобоязнь як стверджені Вчителем чесноти» (Агеєва, 1999: 233). О. Забужко також розглядає цей твір у феміністичному аспекті, ведучи мову про «жіночі ересі» та «Христову феміністичну революцію» (Забужко, 2007: 18). На думку дослідниці, у світосприйнятті Лесі Українки переважають світоглядні орієнтири гностицизму, відтак Йоганна у її інтерпретації постає однією з «цілої розкішної Українчиної галереї «сестер Христових», «апостолок», «єпископес», «патронес», які заклали й розбудували християнську церкву і яким згодом усім буде велено ... «вмовкнути» (Забужко, 2007: 195).

О. Кузьма здійснює екзистенційний аналіз драматичного етюду «Йоганна, жінка Хусова», розглядаючи твір крізь призму фундаментального для філософії екзистенціалізму поняття особистісного вибору. За словами дослідниці «Леся Українка створює такі моделі людського існування, в яких максимально загострена проблема внутрішньої свободи людини та вибору нею життєвого

шляху» (Кузьма, 2008: 17). Науковиця наголошує, що Йоганна постає однією з цілої яскравої галереї героїв драматичних творів письменниці, що репрезентують типи характерів, «наділених великою силою духовної свободи» (Кузьма, 2008: 17).

На думку І. Качуровського християнська ідеологія «... знайшла своє втілення насамперед і найвищою мірою в жіночих постатях Лесі Українки, в Прісциллі та Йоганні» (Качуровський, 2008 : 98).

Для М. Моклиці, яка вважає, що письменниця «небайдужа до християнства», головна героїня п'єси Йоганна постає однією з «вражаючих постатей ... християн, що йдуть на хрест за віру» (Моклиця, 2011: 57).

Н. Банацька, розглядає біблійні мотиви й образи у творі крізь призму християнських морально-ціннісних настанов. Дослідниця зауважує, що в драматичному етюді «Йоганна, жінка Хусова» «... біблійний матеріал ніби відсунутий на другий план. Але ... саме він має суттєвий вплив на розкриття «онтологічної етики» героїв та морально-психологічної мотивації їхніх вчинків» (Банацька, 2000: 9), підкреслюючи таким чином важливість розгляду твору крізь призму Біблійного тексту. Щодо останнього, то слід зазначити, що незважаючи на значні здобутки в рецепції цього твору Лесі Українки, деякі аспекти все ж вимагають додаткової уваги дослідників: йдеться про глибинний зв'язок образної системи тексту з його першоджерелом, яким, на нашу думку, постає Біблія. Відтак мета цієї розвідки – розкриття тих нових смислів твору, які відчитуються за допомогою «біблійного коду», що передбачає детальний аналіз інтертекстуальних зв'язків тексту з Біблією на різних рівнях: тематичному, ідейному, образному, світоглядному, а також на рівні алюзій та мотивів.

Виклад основного матеріалу. Драматичний етюд «Йоганна жінка Хусова» уже самою своєю назвою відсилає до тексту Біблії. Зокрема, у Євангелії від Луки читаємо: «І сталося, що Він після того проходив містами та селами, проповідуючи та звіщаючи Добру Новину про Боже Царство. Із

ним Дванадцять були, та дехто з жінок, що були вздоровлені від злих духів і хвороб: Марія, Магдалиною звана, що з неї сім демонів вийшло, і Іванна, дружина Худзи, урядника Іродового, і Сусанна, і інших багато, що маєтком своїм їм служили» (від Луки 8: 1–3).

Як відомо з Євангелій, коли Ісус Христос ходив з проповіддю, навколо нього завжди було багато людей. Деякі з них підходили, слухали й відходили. Дехто постійно слідував за Вчителем. Серед таких було кілька особливих жінок, які супроводжували Христа, не лише для того щоб послухати проповіді, а й для того, щоб піклуватись про Його потреби в їжі чи прихистку. Вони з любов'ю Йому служили «своїм маєтком». Саме ці жінки в неділю вранці після розп'яття прийшли до гробу Учителя з миром, щоб помазати тіло Спасителя. Тому, у християнській традиції вони названі мироносицями.

Як відомо, у листі до А. Кримського Леся Українка засвідчує особливий пієтет до жінок-мироносиць: «Коли що надається до щирої ідеалізації в первісному християнстві, то не його quasi анархічні доктрини, а хіба ота грація почуття його «жен-мироносиць», до яких належить і моя Анціллодея...» (Українка Леся, 2021а: 426). Відтак, у своєму драматичному етюді письменниця переосмислює євангельський образ однієї з мироносиць – Йоганни, проектуючи можливий варіант розвитку подій у її житті після розп'яття Вчителя.

Слід зазначити, що у Біблії зовсім мало інформації про цю жінку. Євангеліст Лука, вказує, що жінки, які прийшли з Христом з Галілеї до кінця були біля свого Вчителя, вони були присутніми біля Голгофи під час страти Христа: «Усі ж знайомі Його й ті жінки, що прийшли були з Ним із Галілеї, здалека стояли й дивились на це...», та супроводжували Його тіло до гробу: «А жінки, що прийшли були з Ним із Галілеї, ішли слідом, і вони бачили гроба, і як покладене тіло Його» (від Луки 23: 55–56). Саме їм з'явилися ангели зі звісткою про воскресіння Ісуса, вони «...вернувшись від гробу, про все те сповістили Одинадцятьох та всіх інших. То були: Марія Магдалина, і Іванна, і Марія, мати Яковова, і інші з ними...» (від Луки 24: 9–10). Отож з розповіді Луки ми дізнаємось, що Йоганна разом з іншими мироносицями була біля Христа під час Його розп'яття й ходила до гробу, а зі слів євангеліста Матвія можемо виснувати, що вона також бачила воскреслого Учителя й удостоїлась обняти Його ноги: «І пішли вони хутко від гробу, зо страхом і великою радістю, і побігли, щоб учнів Його сповістити. Аж ось перестрів їх Ісус і сказав: Радійте! Вони ж підійшли, обняли Його ноги і вклонились Йому до землі.

Промовляє тоді їм Ісус: Не лякайтесь! Ідьте, повідомте братів Моїх, нехай вони йдуть у Галілею, там побачать Мене!» (від Матвія 8: 10).

У своєму творі Леся Українка використовує версію, яку подає Євангеліє від Луки. Письменниця не відходить від канонічного тексту, що слугує матрицею, в межах якої розвиваються події у п'єсі. Так, Галілея, – місцевість, де згідно Біблії відбувалося більшість подій, описаних у Новому Заповіті, слугує також місцем розгортання дії у драматичному етюді. Про те, що Йоганна стала послідовницею Христа дізнаємось зі слів Хуси й самої жінки. До того ж, сприйняття цієї ситуації кожним з персонажів кардинально відрізняється відповідно до їхніх світоглядних настанов. У баченні приземленого поверхового Хуси, який живе егоїстичними цінностями, його дружина «... побігла за назаретським теслею» (Українка Леся, 2021: 160), «...ганяла по світах за молодим іще і непоганим, пророчистим, облесливим пророком» (Українка Леся, 2021: 161).

Слова Йоганни свідчать, що для неї пріоритетними є зовсім інші, духовні орієнтири: «Я раз почула, як Він говорив, / що лиси нори мають, птахи – гнізда, / Йому ж нема де в світі прихилитись. / І я вже не могла в палатах жити, в добрі, в догоді, – я пішла за Ним. / Своім достатком я Йому служила / і всій Його громаді помагала, / щоб міг Він мати скрізь собі притулок, / щоб голоду і холоду не знав, / щоб мав гурток прихильних коло себе, / мандруючи між людом непривітним. Було б і гріх покинути Його! / То ж Він мене зміцнив, як я лежала на смертнім ложі!» (Українка Леся, 2021: 163).

У цій відповіді головної героїні кожне слово – це алюзія, що відсилає до тексту Біблії (перші рядки перегукуються зі словами Ісуса з Євангелія від Матвія: «Мають нори лисиці, а гнізда небесні пташки, – син же Людський не має де й голови прихилити» (Від Матвія 8:20), наступні – відсилення до згаданих вище слів з Євангелія від Луки).

Євангельські алюзії у тексті драматичного етюду підкреслюють абсолютну перевагу духовної складової у моделюванні образу Йоганни, характеризують її як «ідеальну християнку» (Агеєва, 1999: 232). Дійсно, щира віра жінки та наполегливе прагнення реалізувати настанови Христа у житті виокремлюють її серед інших героїв драматичного етюду. Йдеться про чітку опозицію: духовно чистої й насаженої шляхетними помислами головної героїні твору та усіх інших персонажів, яких відрізняє примітивність, обмеженість світосприйняття, в якому переважають прагматичні та гедоністичні цінності.

Увиразнюється зазначене протистояння у сцені, коли Марція розповідає про страту на Голгофі, у версії римської матрони ця подія знає цілковитої профанації, для неї це «...видовисько, як розпинали /якихсь там трьох злочинців» (Українка Леся, 2021: с. 178).

Інформація про те, що Йоганна була присутньою під час страти Христа подається завуальовано, непрямо. Про це стає відомо зі слів Марції, яка зауважує особливо рідкісний мідяний колір волосся, подібний до відтінку Йоганни, у однієї з жінок біля хреста розп'ятого Спасителя: «...у тому гурті / я жінку вгледіла з таким волоссям, – / але ж точнісінько! – як от у тебе» (Українка Леся, 2021: с. 178).

Про глибину горя Йоганни, а також і про глибок духовну прірву між цими двома жінками довідуємось з продовження розповіді Марції: «Обличчя я не бачила /... Бо жінка / лежала ницьма, розпростершись долі, / немов без пам'яті, а може, п'яна, і всю її – волосся покривало, / як мідяним щитом. Один розп'ятий, / конаючи, щось крикнув, певне, з болю. / Тут жінка почала волосся рвати, / без крику, без ридання, так як мичку, / мов їй і не боліло. Скрізь навколо / його розносив вітер» (Українка Леся, 2021: с. 179).

У драматичному етюді випущено ту частину біблійної оповіді, в якій йдеться про події, які відбулись з жінками-мироносицями біля гробу Спасителя. З діалогу Йоганни з Хусою дізнаємось лише, що жінка знає про воскресіння Христа й деякий час ходила Галілеєю у надії на зустріч з Учителем: «...казали / багато наших, що до них приходив... / І в Галілею кликав... я верталась / в надії, що Його хоч раз побачу, / ходила всюди по Його слідах... / і не побачила...» (Українка Леся, 2021: с. 165).

Отож, майже про всі євангельські події пов'язані зі служінням Йоганни, як однієї з жінок-мироносиць, можна дізнатись з діалогів персонажів драматичного етюду. Основна ж дія п'єси відбувається у домі Хуси, куди повертається головна героїня, виконуючи настанови Христа: бути покірною волі чоловіка та «повік не розлучатись, хіба що зрада станеться...» (Українка Леся, 2021: с. 165). Ці рядки, що є алюзією на слова Ісуса подані в Євангелії від Матвія: «Що Бог спарував, – людина нехай не розлучує!» (від Матвія 19: с. 6) та «Хто дружину відпустить свою не з причини перелюбу, і одружиться з іншою, той чинить перелюб. І хто одружиться з розведеною, той чинить перелюб» (від Матвія 19: с. 7–9) слугують поясненням жертвового вчинку Йоганни. Адже для неї, як для людини

вірної Христу, немає іншого шляху окрім смиренного прийняття Божої волі.

Ця біблійна істина відкривається у Господній молитві: «Нехай буде воля Твоя», й у благанні Христа, зверненому до небесного Отця в Гефсиманському саду: «Отче, як волієш, пронеси мимо Мене цю чашу! Та проте не Моя, а Твоя нехай станеться воля!» (від Луки 22: с. 42). Існує особливий спосіб, яким досягається стан такого смирення й покори волі Бога: життя як прояв любові.

У драматичному етюді Лесі Українки Йоганна постає саме такою людиною, якій відкрився істинний християнський сенс любові. У «Новому заповіті» цьому почуттю присвячено відомий уривок з Послання апостола Павла до Коринтян: «Любов довготерпить, любов милосердствує, не заздрить, любов не величається, не надимається, не поводить нечемно, не шукає тільки свого, не рветься до гніву, не думає лихого, не радіє з неправди, але тішиться правдою, усе зносить, вірить у все, сподівається всього, усе терпить! Ніколи любов не перестає! (1 до Коринтян 13: с. 4–8).

Про те, що визначальною у християнському світогляді має бути любов до Бога, яка виявляється в любові до ближніх йдеться у словах Христа наведених у Євангелії від Матвія: «Люби Господа Бога свого всім серцем своїм, і всією душею своєю, і всією своєю думкою. Це найбільша й найперша заповідь. А друга однакова з нею: Люби свого ближнього, як самого себе» (від Матвія 22: с. 37–39).

Йоганна, як вірна послідовниця Учителя, керується у житті цією заповіддю. Про глибину її самовідданої любові можна скласти уявлення з діалогу Йоганни з чоловіком. На питання Хуси ким для неї був «назаретський тесля» (Українка Леся, 2021: с. 160), жінка відповідає: «Що він для мене – висловить несила» (Українка Леся, 2021: с. 161).

Слушною видається думка Блаженнішого Святослава Шевчука, який вважає, що «апостольська місія» героїні твору полягала у тому, «щоби наповнити Євангельським змістом, божественною любов'ю людський стосунок» (Українка Леся, О. Забужко, С. Шевчук, 2020: с. 80). Дослідник дешифрує наміри, якими керувалась Йоганна в контексті її відповіді чоловіку – «як Христос прийде вдруге, «Тоді вже ми за Ним обоє підем» (Українка Леся, О. Забужко, С. Шевчук, 2020: с. 80) та зазначає, що жінка «прийшла, властиво, його спасти... вона показує тут силу жіночого начала, переображену в любов, що є de facto джерелом спасіння для того чоловіка» (Українка Леся, О. Забужко., С. Шевчук, 2020: с. 80).

Прагнення жінки повернути Хусу виявляється в їхньому діалозі: «Верталась я додому, до дружини, / несла я щирю сповідь, без облуди, / я думала: «повірять! зрозуміє!» (Українка Леся, 2021: с. 164), особливо коли Йоганна намагається пояснити чоловікові сутність проповіді Христа: «І чом ти не схотів піти до Нього, / як Він людей навчав у Галілеї? / Він світ новий словами відкривав! / Світ правди, і добра, й любові, й волі, / Хузане, волі!» (Українка Леся, 2021: с. 164).

Погоджуючись з М. Моклицею, яка стверджує, що Лесина «критика християнства (спонукана і Ніцше, і часом, і власною непереборною потребою справедливості) завершилася прийняттям християнства» (Моклиця, 2011: с. 63), вважаємо, що створений письменницею образ Йоганни слугує підтвердженням цієї думки. Адже в ньому втілено усі ті найкращі риси, які вирізняють справжніх послідовників Христа: щирю віру, смирення й любов.

Висновки. Таким чином, розглянувши драматичний етюд Лесі Українки «Йоганна жінка Хусова» крізь призму Біблійного тексту, можемо вести мову про наявність глибинного зв'язку твору з Книгою Книг. Наскрізний біблійний код у творі Лесі Українки спрямований на пошуки ідеалу віри й духовності на протигагу псевдорелігійному секуляризованому світогляду.

У своєму драматичному етюдів письменниця переосмислює євангельський образ однієї з мирноносиць – Йоганни, проектуючи можливий варіант

розвитку подій у її житті після розп'яття Вчителя. Письменниця не відходить від канонічного тексту Євангелія від Луки, що слугує матрицею, в межах якої розвиваються події у п'єсі.

Євангельські алюзії у тексті драматичного етюдів підкреслюють абсолютну перевагу духовної складової у моделюванні образу Йоганни, характеризують її як істинну християнку. Щира віра жінки та наполегливе прагнення реалізувати настанови Христа у житті виокремлюють її серед інших героїв драматичного етюдів. Йдеться про чітку опозицію: духовно чистої й насаженої шляхетними помислами головної героїні твору та усіх інших персонажів, яких відрізняє примітивність, обмеженість світосприйняття, в якому переважають прагматичні та гедоністичні цінності.

Йоганна повертається в дім Хуси, виконуючи настанови Христа: бути покірною волі чоловіка. Цей жертвний вчинок постає вираженням її світоглядних настанов. Адже для людини вірної Христу немає іншого шляху окрім смиренного прийняття Божої волі. У драматичному етюдів Лесі Українки Йоганна постає саме такою людиною щирої віри, якій відкрився істинний християнський сенс таких понять як любов, жертвність, смирення.

Отже, можемо висувати, що основоположним у цьому творі Лесі Українки постає ідейний та світоглядний зв'язок з Біблією, з тими християнськими істинами, джерелом яких постає її сакральний текст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агеєва В. (2001). Поетеса зламу століть. Творчість Лесі Українки в постмодерній інтерпретації: монографія. 2-ге вид., стереотип. Київ: Либідь.
2. Банацька Н. (2000). Християнські мотиви та образи в драматургії Лесі Українки (морально-ціннісні аспекти) : автореферат дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Київ.
3. Забужко О. (2007). *Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій*. Київ: Факт.
4. Качуровський І. (2008). Покірні правді і красі (Леся Українка та її творчість). *Променисті силуети*. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія».
5. Кузьма О. (2009). Екзистенціальна модель світу в драматургії Лесі Українки: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01; Прикарпатський національний ун-т ім. Василя Стефаника. Івано-Франківськ.
6. Моклиця, М. (2011). *Естетика Лесі Українки (контекст європейського модернізму): монографія*. Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки.
7. Українка Леся. (2021). *Повне академічне зібрання творів у 14 томах*. Т. 3. Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки.
8. Українка Леся. (2021а). *Повне академічне зібрання творів у 14 томах*. Т. 13. Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки.
9. Українка Леся, О. Забужко., С. Шевчук. (2020) *Апокриф*. Київ: Комора.

REFERENCES

1. Aheieva, V. (2001). Poetesa zlamu stolit. Tvorchist Lesi Ukrainky v postmodernii interpretatsii. [Poet of the turn of the century. Lesya Ukrainka work in the postmodern interpretation]. Kyiv: Lybid, 2001, [in Ukrainian].
2. Banatska, N. (2000). Khrystyianski motyvy ta obrazy v dramaturhii Lesi Ukrainky (moralno-tsinnisni aspekty) [Christian motives and images in Lesya Ukrainka's drama (moral and value aspects)]: avtoreferat dys. ... kand. filol. nauk: 10.01.01, [in Ukrainian].
3. Zabuzhko O. (2007). Notre Dame d'Ukraine: Ukrainka v konflikti mifolohii [Notre Dame d'Ukraine: Ukrainka in a conflict of mythologies]. Kyiv: Fakt, [in Ukrainian].

4. Kachurovskyi I. (2008). Pokirna pravdi i krasi (Lesia Ukrainka ta yii tvorchist) [Submissive to truth and beauty (Lesya Ukrainka and her work)]. Promenyty sylvety. Kyiv: Vyd. dim "Kyievo-Mohylianska akademiia", [in Ukrainian].
5. Kuzma O. (2009). Ekzystentsialna model svitu v dramaturhii Lesi Ukrainky: [The existential model of the world in Lesya Ukrainka's drama] avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.01.01; Prykarpatskyi natsionalnyi un-t im. Vasylia Stefanyka. Ivano-Frankivsk, [in Ukrainian].
6. Moklytsia, M. (2011). Estetyka Lesi Ukrainky (kontekst yevropeiskoho modernizmu): monohrafiia [Lesya Ukrainka's aesthetics (context of European modernism): monograph]. Lutsk: VNU im. Lesi Ukrainky, [in Ukrainian].
7. Ukrainka, Lesia. (2021). Povne akademichne zibrannia tvoriv [Complete academic collection of works]. Volume 3. Lesya Ukrainka Volyn National University, [in Ukrainian].
8. Ukrainka, Lesia. (2021). Povne akademichne zibrannia tvoriv [Complete academic collection of works]. Volume 13. Lesya Ukrainka Volyn National University, [in Ukrainian].
9. Ukrainka Lesia, O. Zabuzhko., S. Shevchuk. (2020) Apokryf [Apocrypha]. Kyiv: Komora, [in Ukrainian].